

NEZIR HALILOVIĆ

Inovacije u islamskoj vjeronauci iz ugla kurikuluma i osavremenjivanja udžbenika

Nezir Halilović

vanredni profesor na Islamskom
pedagoškom fakultetu
Univerziteta u Zenici;
rukovodilac Odjela za
vjeronauku u Upravi za
obrazovanje i nauku
Rijaseta IZ u BiH
nezirhalil@yahoo.com

Pregledni članak

Primljeno: 05. 04. 2023.
Prihvaćeno: 25. 04. 2023.

Ključne riječi

inovacije, kurikulum,
udžbenik, islamska vjeronauka

Sažetak

Islamska zajednica je tradicionalna organizacija. Samim tim, inovacije joj nisu primarna aktivnost i na inovacije se uvijek gleda sa velikim oprezom i podozrenjem. S druge strane, islamska vjeronauka, kao redovan školski predmet i jedan od najvećih uspjeha Islamske zajednice u postratnom periodu, jeste polje djelovanja Islamske zajednice u kojoj su inovacije prirodno polje jer je naslonjena na obrazovanje. Budući da smo u Bosni i Hercegovini ušli u procese reforme obrazovanja, posljedično su reforme zahvatile i sve segmente islamske vjeronauke (nastavni plan i program – kurikulum, udžbenike, pre-service i in-service edukaciju nastavnog osoblja, evaluaciju kvaliteta nastave, udžbenika, nastavnih programa, opremanje učionica, i druga polja). U ovom radu se predstavljene inovacije u pogledu razvoja kurikuluma i udžbenika islamske vjeronauke od 1990. pa do 2022. godine. U pogledu nastavnih programa od 1990. do 2022. godine, Islamska zajednica izradila je 5 generacija nastavnih programa i u toku je 6. generacija u vidu zajedničkog kurikuluma i u toku je izrada 3. generacije udžbenika islamske vjeronauke. Svaka od tih generacija ima svoje specifičnosti.

Innovations in Islamic Religious Education from the Perspective of Curriculum Development and Modernization of Textbooks

المستجدّات في التربية الإسلامية من زاوية المنهج الدراسي و تجديد الكتب المدرسية

Keywords:

innovations, curriculum, textbook, Islamic religious education

الكلمات المفتاحية:

المستجدّات، المنهج الدراسي، الكتاب المدرسي، التربية الإسلامية

Abstract:

The Islamic community is a traditional organization. Therefore, innovation is not its core activity but rather an activity that is always approached with great caution and suspicion. On the other hand, Islamic religious education, as a regular school subject and one of the major achievements of the Islamic community in the post-war period, is a field of work of the Islamic Community that is intrinsic to innovation due to its connection with education. As Bosnia and Herzegovina undergoes education reform processes, these reforms consequently affect all aspects of Islamic religious education (curriculum, textbooks, pre-service and in-service teacher training, evaluation of instruction and textbook quality, classroom equipment, and other areas). This paper presents innovations in the development of the curriculum and textbooks for Islamic religious education from 1990 to 2022. Regarding the curriculum, the Islamic community has developed five generations of curricula from 1990 to 2022, and underway is the development of the 6th generation in the form of a common curriculum, as well as the 3rd generation of textbooks for religious education. Each of these generations has its specific characteristics.

الملخص:

إن المشيخة الإسلامية مؤسسة تقليدية. فلذلك ليست المستجدّات من أنشطتها الأساسية ويُنظر إليها دائما بالحذر والشك الكبيرين. ومن ناحية أخرى، إن التربية الإسلامية كمادة مدرسية منتظمة وأحد الأنجحة الكبرى للمشيخة الإسلامية في مرحلة ما بعد الحرب هي مجال عمل المشيخة الإسلامية التي تكون المستجدّات فيها مجالا طبيعيا لكونها مستندة إلى التعليم. بما أننا في البوسنة والهرسك دخلنا في عمليات إصلاح التعليم أصابت الإصلاحات جميع جوانب التربية الإسلامية (المنهج الدراسي، الكتب المدرسية، تدريب المعلمين قبل الخدمة وأثناءها، تقويم جودة التعليم والكتب المدرسية والبرامج الدراسية، تجهيز قاعات الدرس، والمجالات الأخرى). وتمّ في هذا البحث تقديم المستجدّات الخاصة بتطوير المناهج الدراسية والكتب المدرسية للتربية الإسلامية من 1990 حتى 2022. وفيما يخص البرامج الدراسية من 1990 حتى 2022 قامت المشيخة الإسلامية بإعداد خمسة أجيال من البرامج الدراسية، وهي الآن بصدد إعداد الجيل السادس في شكل المنهج الدراسي المشترك وإعداد الجيل الثالث للكتب المدرسية من التربية الإسلامية. ولكل تلك الأجيال خصوصياتها.

Uvod

Živimo u vremenu u kome su inovacije svakodnevnica. Svjedoci smo da svakog trenutka, u svakoj oblasti života, dolazi do otkrića novih ideja te naučnih i tehničkih otkrića. Pratiti ih sve u svim poljima nemoguća je misija. Isto tako, pokušati dati svoj doprinos u svim poljima u domenu je nemogućeg. Vrhunac je doprinos razvoju u polju djelovanja kojim se bavimo ili koje najbolje poznajemo. Inovativnost tako je zahtjev našeg vremena. Međutim, moramo biti svjesni da je inovativnost i relativna, jer ono što je danas inovativno sutra već nije. Ono je u jednom društvenom miljeu odavno napušteno, a u drugom je još uvijek novo, u trećem tek postalo aktuelno.

Sve navedeno važi i za Islamsku zajednicu, kao i za sva polja njenog djelovanja, uz vržo važnu napomenu: Islamska zajednica je tradicionalna organizacija. To znači da je tradicija njena osnova, njen imidž, pa čak i njen "simbolički kapital". Islamska zajednica ima mnogo polja svog djelovanja i većina njih su u skladu sa naučenom tradicijom i ustaljenim aktivnostima. Jedno od polja djelovanja Islamske zajednice je i pitanje islamske vjeronauke. Islamska vjeronauka, kao redovan školski predmet i jedan od najvećih uspjeha Islamske zajednice u postratnom periodu, polje je djelovanja Islamske zajednice u kojoj su inovacije neminovne jer je naslonjena na obrazovanje. I ne samo da su inovacije neminovne, nego su i obavezne jer se donose u okviru reformi obrazovanja što se zakonski reguliše. Na taj način inovacije postaju nezaobilazne i u radu Islamske zajednice. U ovom radu će biti predstavljene najznačajnije inovacije iz domena islamske vjeronauke, prvenstveno u dijelu kurikuluma i udžbenika.

Inovacije – zahtjev vremena

Inovativnost u nastavi javlja se kao zahtjev vremena da bi škola uopće mogla pripremiti učenika za život u kome se neprestano i svim sferama života dešavaju promjene.

Inovacija (kasnolat. *innovatio*), novina, prinova, novotarija; obnova, promjena; uvođenje novih sustava i mjerila; razvoj i primjena novih rješenja, proizvoda, procesa, postupaka i sl.¹

To može biti potpuna novost ili novost za neku okolinu (ostvaruje se prenošenjem tuđih iskustava koja u dotičnoj okolini dotad nisu bila korištena), a može biti i poboljšanje i unapređenje već poznatih rješenja.

Inovacija je plod istraživačke i razvojne sposobnosti pojedinca (inovatora) ili organiziranih skupina stručnjaka. Za razliku od znanstvenog otkrića, koja se ne mogu prisvajati i pravno štiti, inovacija se može pravno zaštititi kao intelektualno vlasništvo.

Invecije i inovacije su relativno slični pojmovi, ali između njih postoji bitna razlika. Naime, invencija (pronazak, izum) podrazumijeva kreiranje nečeg što ranije nije postojalo, odnosno nečeg novog i originalnog na globalnom nivou, kao što su nove kategorije proizvoda, materijali ili procesi. Sa druge strane, inovacije predstavljaju "primjenu novog ili značajno unaprijeđenog proizvoda (dobra ili usluge) ili procesa, novog marketinškog metoda ili novog načina organizacije poslovanja, radnog mjesta ili eksternih odnosa" (Oslo priručnik, OECD/Eurostat, 2005). Dakle, inovacije transformišu invencije u tržišno prihvatljive proizvode (često spektar različitih proizvoda na osnovu jedne invencije).

Škola kao institucija, po svojoj prirodi, prema novinama ima sumnjičav stav sve dok se one ne pokažu provjereno dobrim i efikasnim. Sve što se uvodi u rad s mladima mora prethodno biti temeljito provjereno i preispitano.

Postavlja se pitanje kako uskladiti potrebu za inovacijama sa institucijom nesklonoj inovacijama. U slučaju vjeronauke, to su čak dvije institucije i škola i vjerska zajednica.

1 Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno: 17. 11. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27516>>.

Ključno polazište u tome jeste činjenica da sam pojam *inovacija*, osim osnovnog značenja – *novina*, krije i drugo značenje – *promjena*.

Promjena, za razliku od inovacije, upućuje na *opreznost i proces*. Proces promjena se nikada ne pokreće reda radi, čisto da bi se nešto mijenjalo, nego je nužno da bude usklađen sa kontekstom – mogućnostima škole, interesovanjima učenika, sposobnostima nastavnika, zadatim planovima i programima i sl. Promjena je proces, a pošto je nastavni proces polifaktorski, to defintitivno znači da promjena u jednom elementu nastave utiče i na ostale elemente nastavnog procesa. Tako se inovacije (promjene) odnose na sve elemente nastavnog procesa:

- definisanje ciljeva
- temu
- planiranje i pripremanje nastave
- organizaciju nastave
- nastavnu metodologiju
- nastavna sredstva i izvore znanja i
- evaluaciju i praćenje efekata
- itd.

Konkretno, ako se promijeni nastavni plan i program, to će se odraziti na sve ostale aktivnosti nastavnog rada. Isto pravilo važi i za promjenu udžbenika. Za razliku od povremenog korištenja nastavne tehnologije u nastavi ili uvođenja nove metode rada na koje se povremeno odlučuju pojedini nastavnici, izmjenom nastavnih planova i programa i izmjenom udžbenika biva obuhvaćena kompletna populacija kako nastavnog kadra tako i učenika. Takve promjene su masovne i pokazatelj su tendencije ka novim gibanjima u nastavnom procesu.

Inovacije iz domena kurikuluma islamske vjeronauke

Nastavni rad je zasnovan na određenom planu i programu. Nastavnim planom se propisuje raspored predmeta i broj časova koji se realizuju na sedmičnom i godišnjem nivou dok se

nastavnim programom propisuju sadržaji koji se trebaju realizirati u toku godine. U novije vrijeme kod nas je sve više u upotrebi pojam kurikuluma, kao znatno širi pojam od nastavnih programa.

“Latinska riječ (curriculum) označavala je u srednjovjekovlju plan ili tok po kome se u samostanu odgajao podmladak samostanske braće. Riječ je iz anglo-američke i švedske nauke o odgoju izronila u Njemačkoj, primijenjena za označavanje nastavnog plana i programa” (Čatić, 2003: 33).

Slično njemu, Bognar ističe: “Riječ (curriculum) je latinskog porijekla i znači natjecanje, život (npr. Curriculum vitae – tok života, kratak životopis). U pedagoškoj literaturi riječ curriculum označava planiranu interakciju učenika s nastavnim sadržajima i nastavnim resursima, te nastavni proces za ostvarivanje odgojnih ciljeva (Glossary..., 1984: 34, prema Bognar i Matijević, 2002: 183).

Pod izrazom (curriculum) razumijeva se i neki sastav postupaka učenja u vezi s definiranim i operacionaliziranim ciljevima učenja, a obuhvata:

- ciljeve učenja (kojima treba težiti),
- sadržaje (predmete, koji su važni za postizanje ciljeva učenja),
- metode (sredstva, puteve za postizanje ciljeva učenja), situacije (grupiranje sadržaja i metoda),
- strategije (planiranje situacija),
- evaluaciju (dijagnozu stanja izlaza, mjerenje uspjeha učenja i poučavanja objektivnim postupcima (Kok, P., Ott, H. 1977: 93, prema Bognar i Matijević, 2002: 183).

Pastuović razlikuje uže i šire razumijevanje kurikuluma kao sadržaja učenja. “Uži sadržajni koncept kurikuluma odnosi se na nastavni plan i programe obrazovanja/odgoja. U tom slučaju školski kurikulum čine nastavni plan i programi školskih predmeta koji se u školi poučavaju. Pritom izvori sadržaja što se oblikuju nastavnim programima

pojedinih predmeta mogu biti različiti jer odražavaju potrebe i obrazovne/odgojne ciljeve različitih zainteresiranih društvenih grupa. To mogu biti razvojni interesi učenika, potrebe lokalne ili šire društvene zajednice, poduzeća itd.” (Pastuović, 258: 517).

Šest generacija nastavnih programa islamske vjeronauke

Analizom dostupne dokumentacije da se uočiti da je Islamska zajednica u periodu od 1990. do 2022. godine u domenu nastavnih planova i programa, odnosno kurikuluma u užem smislu te riječi, proizvela pet generacija nastavnih programa i u šestoj generaciji se javlja kurikulum. Svaka od tih generacija ima svoje specifičnosti, ali i zajedničke tačke koje su ostale kao konstanta. Zajedničke tačke su uglavnom sadržaji učenja koji su identični kroz sav ovaj period uz manje ili veće oscilacije, odnosno uz nešto drugačije nazive, no o tome će biti nešto više rečeno u nastavku. Najveće i najočiglednije promjene su u samom tehničkom izgledu i stručnom pristupu u samim nastavnim programima.

Tih šest generacija ćemo predstaviti tabelarno:

GENERACIJA	NAZIV
I generacija	Nastavni plan i program za I, II i III-i stupanj vjeronauke (nacrt) iz 1990.
II generacija	Nastavni plan i program vjeronauke u školi iz 1994. godine
III generacija	Nastavni plan i program vjeronauke za osnovnu i srednju školu iz 1997.
IV generacija	Nastavni plan i program islamske vjeronauke za devetogodišnju osnovnu školu i srednju školu iz 2006-2009.
V generacija	Nastavni plan i program islamske vjeronauke sa definiranim ishodima učenja iz 2019. godine
VI generacija	Kurikulum islamske vjeronauke za osnovne škole i gimnazije iz 2022. (Kurikulum za Zeničko-dobojski kanton i Kanton Sarajevo)

Podaci ukazuju da je Islamska zajednica u roku od svega tri decenije donijela šest generacija nastavnih programa islamske vjeronauke. Svih šest generacija su donesene u skladu sa

reformama obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini i praćenja savremenih tokova obrazovanja u svijetu.

Da promjene u nastavnim programima nisu čisto kozmetičke ponajbolje svjedoči analiza samog sadržaja nastavnih programa. U ovom radu ćemo analizirati definisane ciljeve islamske vjeronauke.

Analiza ciljeva nastavnih programa

Cilj nastave vjeronauke iz 1990: da upozna vjeroučenike sa sistemom islamskih vrijednosti i formira kod njih stav kako da isti primjenjuju u svim životnim situacijama i tako da se ostvari Allahova, dž.š., poruka: *Allahu je prava vjera jedino islam* (Kur'an, 3:19) i ... *zadovoljan sam da vam islam bude vjera...* (Kur'an, 5:3)

Cilj nastave vjeronauke iz 1994: da učenike podstakne da vlastitom spoznajom utemeljenom na saznanjima Božije objave Kur'ana i Muhammedove, a.s., predaje dođu do uvjerenja o nužnosti Allahova postojanja.

Cilj nastave vjeronauke iz 1997: potpuno su identični cilju i zadacima vjeronauke iz 1994.

Cilj nastave vjeronauke iz 2006-2009: Cilj i zadaci u ovom nastavnom programu nisu uvijek jasno naznačeni i nisu dati za cijeli predmet nego su dati za svaki pojedinačni razred.

Cilj nastave vjeronauke iz 2019: Usvojiti relevantna znanja o svojoj vjeri i razviti pozitivan odnos prema istoj, te potaknuti učenika da živi u duhu islama shodno svojim mogućnostima kao aktivan sudionik zajednice i društva.

Cilj nastave vjeronauke iz Kurikuluma 2022: Učenje i poučavanje islamske vjeronauke usmjereno je na usvajanje relevantnih znanja o svojoj vjeri i razvijanje pozitivnog odnosa prema istoj, te poticanje učenika da živi u duhu islama shodno svojim mogućnostima kao aktivan sudionik zajednice i društva.

Temeljni ciljevi učenja i poučavanja islamske vjeronauke su:

- Približiti učeniku Božije poruke iz Kur'ana, uvesti ga u temelje islamskog učenja na način primjeren uzrastu te ga

upoznati s vrijednostima islama u svakodnevnicu uz razvijanje proaktivne uloge u životu.

- Podučiti učenika ispravnom razumijevanju Poslanikovog, a.s., sunneta u tradicionalnom bosanskohercegovačkom kontekstu uz kontinuirano razvijanje ljubavi prema Muhammedu, a.s., i drugim poslanicima.
- Razvijati kod učenika estetske vrijednosti islama, sposobnost stvaranja i doživljavanja umjetničkih vrijednosti nastalih na temelju islama uz svijest o povezanosti tradicionalnog i modernog, duhovnog i materijalnog, etničkog i multikulturalnog u Bosni i Hercegovini i evropskom ambijentu.
- Odgajati u duhu svakodnevne predanosti etičkoj praksi islama i afirmativnog djelovanja na vršnjake u izvršavanju dužnosti te razvijati kulturne, radne, zdravstvene i higijenske navike uz naglašavanje vjerskog poticaja za njihovo njegovanje življenja zdravog života na temelju učenja islama i ispravnog odnosa prema prirodi kao Allahovom daru.
- Unapređivati svijest o značaju temeljnih postulata interkulturalnog odgoja i ljudskog dostojanstva i slobode odgajanjem u duhu patriotizma i potrebe za zajedničkim životom na historijskim, kulturnim i vjerskim odrednicama Bosne i Hercegovine afirmirajući pozitivne međuljudske vrijednosti, suživot, toleranciju, saradnju i bolje razumijevanje vlastitog identiteta.
- Razvijati kreativnost i kritičko mišljenje kao metakompetencija neophodnih za integraciju u društvo i nošenje sa složenim zahtjevima savremenog života kao i poticati i kontinuirano unapređivati intelektualni, tjelesni, estetski, duhovni, moralni, društveni razvoj učenika, u skladu s njegovim sposobnostima i sklonostima.

Iz analize ciljeva se jasno vidi da je potraga za optimalnim rješenjima i pristupima konstantna, da promjene počevši od najznačajnije stavke nastavnih progama i kurlikuma, a to su

definitivno ciljevi, nisu čisto kozmetičke, nego su rezultat potrage za optimalnim rješenjima u skladu sa potrebama svake generacije.

Potpuno isti nalaz se dobija i kada se analiziraju zadaci.

Zadaci nastave vjeronauke iz 1990:

- da upozna vjeroučenike, imajući u vidu njihova interesiranja, sklonosti i sposobnosti, s osnovnim islamskim propisima, da ih osposobi da shvate i usvoje smisao i višestruku opravdanost islamskih propisa;
- da im pored upoznavanja sa stvaralačkim snagama razvoja islama pravilno objasni kako bi formirali stav o ulozi svakog muslimana u sklopu tih stvaralačkih snaga;
- da pomogne vjeroučenicima da shvate i usvoje suštinu islamskog učenja i da praktično primjenjuju šerijatske propise;
- da razvije i formira stav o svjesnoj i aktivnoj ljubavi prema Allahu, dž.š., Muhammedu, a.s., i prema Islamskoj zajednici, kao i prema svemu što je napredno i humano;
- da vjeroučenike osposobi da na osnovu savladanog gradiva i odgovarajućeg stepena osposobljenosti mogu samostalno koristiti islamsku literaturu;
- da kod vjeroučenika formira uvjerenje o svjesnom pripadanju Islamskoj zajednici, odnosno ummetu Muhammeda, a.s., i razvije kod njih stav o odlučnosti za njegovanje i očuvanje islama i njegovu primjenu u svim oblicima svakodnevnog života;
- da kod vjeroučenika formira uvjerenje o rodoljubivosti, tolerantnosti, poštivanju i cijenjenju svake ličnosti bez obzira na njezino uvjerenje.

Zadaci nastave vjeronauke iz 1994:

- da učenika upozna s odredbama Upute – Kur’ana: vjerovanje u jednog Boga, u Njegove meleke (anđele), Njegove objave – Knjige, Njegove poslanike, u Sudnji dan (proživljenje poslije smrti) i Njegovo određenje;

- da osposobi učenika za praktično življenje u skladu s usvojenim odredbama: očitovanje vjere (šehadet), obredi (namaz), vjerska discipliniranost (post), vjerske materijalne obaveze (zekat), hodočašće (hadž);
- da razvija kod učenika osjećaj dužnosti i odgovornosti koje proizlaze iz ovih odredbi – uputa,
- da podstakne učenika na razmišljanje o svom okruženju;
- da bez stida i straha iskazuje svoje stavove;
- da se u ranoj dobi svoga života zainteresira za Kur'an, Sunnet i sve drugo što je islamsko;
- da učenici shvate bit islamskog učenja;
- da upoznaju i praktično primjenjuju šerijatske propise;
- da se upoznaju sa sistemom islamskih vrijednosti;
- da kod učenika razvija i formira stav o aktivnoj i svjesnoj ljubavi prema Allahu, dž.š. i, prema Islamskoj zajednici (ummi);
- da ih upozna s pojavom i razvojem islama na našim prostorima, njegovom duhovnom baštinom kao i spomenicima materijalne kulture;
- da kod učenika formira uvjerenje o svjesnom pripadanju Islamskoj zajednici;
- da kod njih razvija odlučnost za njegovanje i očuvanje islama i njegovu primjenu u našim krajevima;
- da se učenici saznanjem istine o svojoj vjeri, njezinim zasadama i njejoj progresivnoj ulozi u povijesti čovječanstva oslobode osjećaja stida nametnutog muslimanima iskripljavanjem njihove uloge u ovim krajevima.

Zadaci nastave vjeronauke iz 1997. potpuno su identični zadacima vjeronauke iz 1994.

Zadaci nastave vjeronauke iz 2006-2009. nisu uvijek jasno naznačeni i nisu dati za cijeli predmet nego su dati za svaki pojedinačni razred.

Zadaci nastave vjeronauke iz 2019:

- Uvesti učenika u temelje islamskog učenja na način primjeren uzrastu.

- Upoznati učenika s vrijednostima islama u svakodnevnom životu.
- Približiti učeniku Božije poruke iz Kur'ana.
- Kontinuirano razvijati ljubav prema Muhammedu, a.s., i drugim poslanicima.
- Podučiti učenika ispravnom razumijevanju Poslanikovog, a.s., sunneta u tradicionalnom bosanskohercegovačkom kontekstu.
- Razviti proaktivnu ulogu u porodičnom životu.
- Razviti svijest o adekvatnom obilježavanju vjerskih i državnih praznika.
- Uputiti učenika na ispravan odnos prema prirodi kao Allahovom daru.
- Afirmirati pozitivne međuljudske vrijednosti, suživot, toleranciju i saradnju.
- Odgajati u duhu svakodnevne predanosti etičkoj praksi islama i afirmativnog djelovanja na vršnjake u izvršavanju dužnosti.
- Razvijati kulturne, radne, zdravstvene i higijenske navike uz naglašavanje vjerskog poticaja za njihovo njegovanje.
- Živjeti zdrav život na temelju učenja islama.
- Razvijati sposobnost stvaranja i doživljavanja umjetničkih vrijednosti nastalih na temelju islama.
- Razvijati kod učenika estetske vrijednosti islama.
- Odgajati u duhu patriotizma i potrebe za zajedničkim životom na historijskim, kulturnim i vjerskim odrednicama Bosne i Hercegovine.
- Razvijati svijest o povezanosti tradicionalnog i modernog, duhovnog i materijalnog, etničkog i multikulturalnog u Bosni i Hercegovini i evropskom ambijentu.
- Unapređivati svijest o značaju temeljnih postulata interkulturalnog odgoja i ljudskog dostojanstva i slobode.
- Doprinositi boljem razumijevanju vlastitog identiteta.

Zadaci nastave vjeronauke iz Kurikuluma 2022. su integrisani u ciljeve, jer platforma nije predvidjela opciju za zadatke.

Kao što se jasno vidi, tokom posmatranog perioda došlo je do značajne promjene i u domenu zadataka. Neki zadaci su prevaženi, neki se ponavljaju a neki potpuno novi su dodati i postali aktualni.

Specifičnosti nastavnih programa islamske vjeronauke

I generacija: Ovaj nastavni plan i program vjeronauke u nacrtu sastoji se od ukupno 19 stranica od čega se 14 stranica odnosi na mekatepsku nastavu, dok se pet stranica odnosi na vjeronauku u školi. U nacrtu je jasno definiran cilj vjeronauke, zadaci vjeronauke, definirana je vjeronauka na tri stupnja. Prvi stupanj traje četiri godine, drugi tri, a u trećem stupnju predviđena je vjeronauka za 8. razred osnovne škole. Ukupni broj definiranih nastavnih jedinica je 397 za koje je predviđeno da se realiziraju kroz 1.080 časova. Ovaj nastavni program definira i pet udžbenika za učenike, dodatnu literaturu za nastavnike i didaktička pomagala za svaki razred.

II generacija: Ovaj nastavni plan i program vjeronauke štampan je kao posebno izdanje. U njemu je jasno definiran cilj vjeronauke i njeni zadaci. Nastavni sadržaji podijeljeni su po razredima. Osam razreda osnovne škole i četiri razreda srednje škole, sa sedmičnim fondom od dva sata i godišnjim od 70 sati za svaki razred. Ukupno je planirano da se ostvari 850 nastavnih sati od čega 570 u osam razreda osnovne škole i 280 u četiri razreda srednje škole. Ovaj nastavni plan i program definira i dodatnu literaturu. Literatura za osnovnu školu podijeljena je za svaki razred pojedinačno, dok je za srednju školu data u cjelini od prvog do četvrtog razreda.

III generacija: Ovaj plan i program skoro je identičan planu i programu iz 1994, s tim da je došlo do izmjena u jednom dijelu nastavnih jedinica. Ostali elementi identični su programu iz 1994. Nastavni sadržaji podijeljeni su po razredima. Osam razreda osnovne škole i četiri razreda srednje škole, sa sedmičnim fondom od dva sata i godišnjim od 70 sati za svaki razred. Ukupno je planirano da se ostvari 850 nastavnih sati od čega 570 u

osam razreda osnovne škole i 280 u četiri razreda srednje škole. Velika je razlika i u definiranoj literaturi jer ovaj nastavni plan i program definira udžbenike za svaki razred i znatno manje dodatne literature.

IV generacija: Za razliku od dosadašnjih nastavnih programa, ovaj nastavni program je razrađen i u jednočasovnoj i dvočasovnoj verziji. Ovaj nastavni plan i program detaljno je razrađen i u sebi sadrži podjelu na razrede, sedmični i godišnji fond časova (sedmično po jedan ili dva časa i na godišnjem nivou 35 ili 70 časova, u toku školovanja minimalno oko 450 nastavnih sati i maksimalno do 900 nastavnih sati) te definiranu literaturu. Pored toga, on donosi i dodatnu aparaturu koja ima za cilj što preciznije usmjeriti nastavnika u tok realizacije planiranih nastavnih sadržaja. Tako ovaj nastavni program sadrži vrlo precizne didaktičke naznake šta nastavnik treba raditi, sadrži parametre deskriptivne evaluacije, međupredmetnu korelaciju, te definira i profil i stručnu spremu nastavnika, odnosno ko može realizirati nastavu islamske vjeronauke. Ovaj nastavni program nailazi i na zahtjeve nadležnih ministarstava obrazovanja, te se njegovi sadržaji počinju oblikovati shodno važećoj metodologiji svakog ministarstva obrazovanja.

V generacija: Osim već usvojene razrade po razredima, te razrade nastavnog programa na jednočasovnu i dvočasovnu verziju, uvažena su i sva dotadašnja pozitivna postignuća iz domena nastavnih programa. Ovaj nastavni program ima vrlo jasnu strukturu i podjelu po razredima. Na početku svakog razreda je definiran cilj predmeta u tom razredu, zadaci koji proistječu iz tog cilja, nastavne jedinice koje se trebaju realizirati u toku razreda, te jasno definirani ishodi učenja koje kod sebe trebaju imati učenici svakog razreda osnovne i srednje škole. Ni ovaj nastavni plan i program islamske vjeronauke još uvijek nije odštampan kao posebno izdanje.

VI generacija: Šesta generacija donijela je mnogo novina koje nisu bile prisutne u ranijim verzijama. Po prvi put je

kurikulum islamske vjeronauke rađen zajedno sa kurikulumom svih ostalih predmeta. Tako je u Zeničko-dobojskom, a potom i u Kantonu Sarajevo izrađen integralni kurikulum za osnovne škole i gimnazije u okviru koga se nalazi i kurikulum islamske vjeronauke zajedno sa svim ostalim predmetima. Kurikulum je rađen na zajedničkoj platformi za dati kanton. U kurikulumu su određena temeljena oblasna struktura koja obuhvata četiri područja A – iman (vjerovanje), B – islam (praktikovanje), C – ihsan i ahlak (dobročinstvo i moral) i D – kulturno-civilizacijsko naslijeđe.

Ponovljeni su ranije definisani ishodi učenja, uz potpuno novi detalj razrade ishoda učenja i indikatore ostvarivosti ishoda učenja. Poseban kvalitet je snažna međupredmetna korelacija bazirana sa zajedničkom jezgrom nastavnih planova i progama. Osim jasno definisanih ishoda koji su polazište rada, do sada su to bile nastavne jedinice, kurikulum sadrži i preporuke za ostvarenje ishoda, kao i ključne sadržaje kao novi pojam umjesto uobičajenih “nastavnih jedinica”.

Sve ukazuje da se pitanju nastavnih progama i kurikuluma pristupa studiozno te da se budno prate promjene društva u cjelini i konkretno obrazovnog sistema, te da se na te promjene odgovara uvođenjem odgovarajućih inovacija.

Udžbenici za osnovnu školu

Vraćanjem vjeronauke u tokove redovnošg školskog sistem Islamska zajednica se našla pred velikim izazovom, kako u pogledu nastavnih programa, tako i u pogledu udžbenika koji će se koristiti u nastavi, kao i u pogledu nastavnog kadra koji će stručno izvoditi tu nastavu.

Zbog jasne razredno-časovne strukturiranosti nastavnog rada u školi djela koja su se koristila u mektepskoj nastavi nisu se mogla koristiti u nastavi islamske vjeronauke.

Ta ogromna praznina koja se ukazala ekspresno je popunjena potpuno novim udžbenicima islamske vjeronauke. Svi

udžbenici islamske vjeronauke izlaze u izdanju El-Kalema, Izdavačkog centra Rijaset Islamske zajednice

Za osmogodišnje obrazovanje ukupno je odštampano 12 udžbenika, a ti udžbenici će kasnije doživjeti 35 izdanja.

NAZIV UDŽBENIKA	AUTORI	UREDNIK	RECENZENTI	GODINA IZDANJA
VJERONAUKA: za prvi razred osnovne škole	Hazema Ništović, prof. dr. Dževdeta Ajanović, Edina Vejo	Nedžad Grabus	Ferid Dautović, Amina Deljković, Suada Sultanović	1995/1996.
VJERONAUKA: za drugi razred osnovne škole	Hazema Ništović	Muharem Omerdić	Sabit Hadžić, Meliha Terzić, Nedžad Grabus	1995/1996.
VJERONAUKA: za treći razred osnovne škole	Refik Čatić, Omer Štulanović	Muharem Omerdić	Mehmedalija Hadžić, Hazema Ništović, Almedina Čelebić-Bektić	1995/1996.
VJERONAUKA: za četvrti razred osnovne škole	Refik Čatić	Ismail Palić, Muharem Omerdić	Mehmedalija Hadžić i Omer Štulanović	1995/1996.
VJERONAUKA: za peti razred osnovne škole	Ajša Račić, Elma Česir, Anesa Slinić, Lejla Aličković, Melisa Hodžić	Muharem Omerdić (glavni i odgovorni urednik) i Nermina Jašarević	Dr. Muhamed Huković, Muharem Omerdić, Fahira Kalajdžisalihović	1995/1996.
VJERONAUKA: za šesti razred osnovne škole	Mensura Čatović	Muharem Omerdić	Prof. dr. Jusuf Ramić i prof. dr. Hašim Muminović	1995/1997.
VJERONAUKA: za sedmi razred osnovne škole	Muharem Omerdić, Fahira Kalajdžisalihović	Muharem Omerdić (glavni i odgovorni urednik) i Nedžad Grabus, Remzija Pitić	Prof. dr. Mujo Slatina, Ismail Palić, Mensura Čatović	1995/1997.
VJERONAUKA: za osmi razred osnovne škole	Ševko Sulejmanović i Esmā Kapetanović	Muharem Omerdić (glavni i odgovorni urednik) i Remzija Pitić	Prof. dr. Ismet Bušatlić, Muharem Omerdić, Halil Mehanović	1995/1998.

Svi udžbenici su u koloru, bogati ilustracijama i fotografijama i sa jasnom didaktičko-metodičkom razradom u vidu pitanja za razgovor, istaknutih dijelova za memorisanje u okviru svake lekcije.

Reformom školstva krenulo se i u izradu udžbenika za devetogodišnju osnovnu školu.

Generalno rečeno došlo je od povećanja broja udžbenika za jedan razred i to deveti. Osim toga došlo je do znatnog poboljšanja tehničkog uređenja udžbenika vjeronauke, papir i uvez su daleko kvalitetniji te i udžbenici.

NAZIV UDŽBENIKA	AUTORI	UREDNIK	RECENZENTI	GODINA IZDANJA
VJERONAUKA: za prvi razred osnovne škole	Ibrahim Begović	Mustafa Prljača	Dr. Hazema Ništović	2005.
VJERONAUKA: za drugi razred osnovne škole	Muamer Tinjak	Ibrahim Begović	Mr. Muharem Omerdić i doc. dr. Edina Vejo	2006.
VJERONAUKA: za treći razred osnovne škole	Mina Pleh, Muamer Tinjak i Melika Nezirovac	Ibrahim Begović	Mr. Muharem Omerdić i dr. Nusret Isanović	2006.
VJERONAUKA: za četvrti razred osnovne škole	Dr. Hazema Ništović, Ibro Ništović i Mensur Valjevac	Ibrahim Begović	Mr. Muharem Omerdić, dr. Nusret Isanović, mr. Musafa Prljača	2007.
VJERONAUKA: za peti razred osnovne škole	mr. Mustafa Prljača i Nezir Halilović	Ibrahim Begović	Mr. Muharem Omerdić i mr. Izet Pehlić	2008.
VJERONAUKA: za šesti razred osnovne škole	Emina Grabus i Muamera Bašić	Ibrahim Begović	Mr. Muharem Omerdić, prof. dr. Hazema Ništović, mr. Izet Pehlić	2009.
VJERONAUKA: za sedmi razred osnovne škole	Ševko Sulejmanović i Safija Husić	Ibrahim Begović	Mr. Muharem Omerdić, dr. Nusret Isanović, Emina Grabus	2010.
VJERONAUKA: za osmi razred osnovne škole	Emina Grabus, Muamer Neimarlija, Ahmedina Purković, Melisa Zukić	Ibrahim Begović	Prof.dr. Nusret Isanović i mr. Muharem Omerdić	2011.
VJERONAUKA: za deveti razred osnovne škole	Emina Grabus, Muamer Neimarlija, Ahmedina Purković, Melisa Zukić	Ibrahim Begović	Prof.dr. Nusret Isanović i mr. Muharem Omerdić	2012.

Da se primijetiti da je izdavanje udžbenika druge generacije pratilo reformu školstva u Bosni i Hercegovini i da se svake godine izdavao po jedan novi udžbenik.

III – generacija udžbenika islamske vjeronauke

NAZIV UDŽBENIKA	AUTORI	UREDNIK	RECENZENTI	GODINA IZDANJA
ISLAMSKA VJERONAUKA: za prvi razred osnovne škole	Reuf Ibreljić, Sanel Mangić, Ilhana Šahinović	Prof. dr. Nezir Halilović	Prof. dr. Dina Sijamhodžić-Nadarević, prof. dr. Nusreta Kepeš, mr. Fikret Pašanović	2022.
VJERONAUKA: za drugi razred osnovne škole				U fazi je izrade

474

Očigledno je da Rijaset Islamske zajednice od vraćanja vjeronauke u okvire redovnog školskog sistema do danas, skoro svake godine priprema i izdaje po jedan novi udžbenik u domenu islamske vjeronauke.

Kada se analiziraju didaktičko-metodički alati i razrada u udžbenicima islamske vjeronauke prve i druge generacije dobija se sljedeći uvid:

Analiza didaktičko-metodičke aparature u udžbenicima za osnovnu školu:

NAZIV UDŽBENIKA	BROJ DIDAKTIČKO-METODIČKIH ALATA U UDŽBENICIMA PRVE GENERACIJE UDŽBENIKA (1996)	BROJ DIDAKTIČKO-METODIČKIH ALATA U UDŽBENICIMA DRUGE GENERACIJE UDŽBENIKA (2005–2012)
VJERONAUKA: za prvi razred osnovne škole	17	24
VJERONAUKA: za drugi razred osnovne škole	18	61
VJERONAUKA: za treći razred osnovne škole	28	71
VJERONAUKA: za četvrti razred osnovne škole	19	73
VJERONAUKA: za peti razred osnovne škole	14	60
VJERONAUKA: za šesti razred osnovne škole	13	58
VJERONAUKA: za sedmi razred osnovne škole	14	50
VJERONAUKA: za osmi razred osnovne škole	11	42
VJERONAUKA: za deveti razred osnovne škole	-	57
UKUPNO	134	496

Osim sadržajane raznovrsnosti u vidu odabranih ajeta, hadisa, pjesama, anegdota, književnih tekstova, udžbenici obje generacije se odlikuju i bogatim didaktičko-metodičkim razradama, što se vidi iz gornje tabele. Ne postoji niti jedna lekcija u udžbenicima obje generacije a da nije praćena adekvatnom didaktičko-metodičkom razradom. Istina, što je stariji uzrast sve je skromnija ponuda mogućnosti razrade lekcije i uglavnom se svodi na pitanja.

U slučaju druge generacije udžbenika islamske vjeronauke očigledno je došlo do enormnog povećanja korištene didaktičko-metodičke razrade nastavnih sadržaja. Osim toga, ilustracije su daleko kvalitetnije nego u slučaju prve generacije.

Udžbenici za srednju školu

Vraćanjem vjeronauke u srednju školu nisu postojali pripremljeni udžbenici. Umjesto udžbenika vjeronauke Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini je propisao priručnike.

Priručnici za srednje škole po starom sistemu:

NAZIV PRIRUČNIKA	AUTORI	UREDNIK	RECENZENTI	GODINA IZDANJA
Uvod u islam: priručnik za srednje škole	Dr. Muhammed Hamidullah	Muharem Omerdić		1995/1996.
Koraci u islam: priručnik za srednje škole	Mustafa Spahić	Muharem Omerdić	Muharem Omerdić i Mustafa Sušić	1995/1996.
Svjetske religije: priručnik za nastavnike i učenike 1. razreda srednjih škola	Džemaludin Latić	Dr. Jusuf Žiga	Akademik Muhamed Filipović i dr. Jusuf Žiga	1999.
Svjetske religije: priručnik za nastavnike i učenike 2. razreda srednjih škola	Džemaludin Latić	Dr. Jusuf Žiga	Akademik Muhamed Filipović i dr. Jusuf Žiga	1999.

Reformom školstva, započeta je i izrada prvih udžbenika islamske vjeronauke namjenski pisanih za učenike srednje škole. Podaci o njima su predstavljeni u sljedećoj tabeli.

NAZIV UDŽBENIKA	AUTORI	UREDNIK	RECENZENTI	GODINA IZDANJA
Vjeronauka 1 za srednje škole	Prof. dr. Nusret Isanović i prof. dr. Džemaludin Latić	Ibrahim Begović + didaktička obrada Amina Isanović	Prof. dr. Ismet Bušatlić i mr. Muharem Omerdić	2010.
Vjeronauka 2 za srednje škole	Dr. Šefik Kurdić, dr. Dževad Hodžić, dr. Mustafa Prljača	Ibrahim Begović + didaktička obrada Hazema Ništović	Prof. dr. Hazema Ništović, prof. dr. Nusret Isanović, prof. dr. Sulejman Topoljak	2011.
Vjeronauka 3 za srednje škole	Dr. Nusret Isanović, mr. Nedim Begović, Muhamed Jusić	Ibrahim Begović	Dr. Dževad Hodžić i mr. Muharem Omerdić	2013.
Vjeronauka 4 za srednje škole	Prof. dr. Mustafa Hasani, prof. dr. Zuhdija Hasanović, prof. dr. Nusret Isanović	Prof. dr. Nezir Halilović	Prof. dr. Ismet Bušatlić i mr. Muharem Omerdić	2021.

U drugoj generaciji vidimo zanimljivu pojavu da se uz urednika angažuje i posebna osoba da didaktičku obradu. Ta praksa je prisutna u slučaju udžbenika za 1. i 2. razred, dok se u 3. i 4. već napušta.

U pogledu didaktičko-metodičke razrade priručnika iz prve generacije i udžbenika iz druge generacije stanje je sljedeće:

NAZIV UDŽBENIKA	BROJ DIDAKTIČKO-METODIČKIH ALATA U PRIRUČNICIMA PRVE GENERACIJE UDŽBENIKA (1995–1999)	BROJ DIDAKTIČKO-METODIČKIH ALATA U UDŽBENICIMA DRUGE GENERACIJE UDŽBENIKA (2010–2021.)
VJERONAUKA: za prvi razred srednje škole	Ne postoji didaktičko-metodička razrada. Radi se o priručniku koji je podijeljen u glave (petnaest glava), sa određenim sadržajima, a na kraju većine se nudi zaključak. Nema ilustracija, niti fotografija.	27
VJERONAUKA: za drugi razred srednje škole	Ne postoji didaktičko-metodička razrada. Radi se o priručniku koji je podijeljen u dijelove (tri dijela), sa određenim sadržajima. Priručnik ima indeks pojmova. Nema ilustracija, niti fotografija.	13
VJERONAUKA: za treći razred srednje škole	8	24

VJERONAUKA: za četvrti razred srednje škole	8	29
UKUPNO	16	93

Veoma je značajno istaći da je u drugoj generaciji udžbenika primjetna velika razlika u broju istaknutih didaktičko-metodičkih elemenata. Naime, broj je daleko veći u osnovnoj školi nego u srednjoj školi. Međutim, dubljom analizom sadržaja uočava se da ono što je tretirano i istaknuto kao zaseban zadatak u udžbenicima za osnovnu školu u udžbenicima za srednju školu je uvršteno u okviru “zadataka”.

Očigledno je došlo do značajnog porasta broja korištenih didaktičko-metodičkih elemenata u udžbenicima druge generacije.

Zaključak

Tokom veoma dinamičnog razvoja u protekle tri decenije, Islamska zajednica u domenu Islamske vjeronauke postigla je jedan od najvećih sistemskih uspjeha novijeg doba.

Pored jako uspješne integracije u redovni školski sistem, osposobljavanja kadrova za rad na poslovima vjeroučitelja, izrade udžbenika za svaki razred, Islamska zajednica je posebno zapažen rezultat postigla u domenu pripreme i izrade nastavnih programa islamske vjeronauke za osnovnu i srednju školu.

Tokom tri decenije izradila je šest generacija nastavnih programa koji su pratili i prate kretanje u našem obrazovnom sistemu, tačnije sistemima, jer decentralizacijom obrazovanja i prenošenjem nadležnosti nad obrazovanjem na lokalne zajednice Islamska zajednica se našla u poziciji da treba voditi računa o različitim standardima i svoje dokumente usklađivati s važećim metodologijama kod lokalnih zajednica. Tokom protekle tri decenije, nijedan nastavni program Islamske vjeronauke izrađen od strane Islamske

zajednice i prosljeđen na uvid i verifikaciju nadležnim ministarstvima obrazovanja nije dobio odbijenicu, a često su ti nastavni programi prednjačili u odnosu na ostale predmete. Kada se kompariraju ključna obilježja šest dosadašnjih generacija nastavnih programa uočava se predan i permanentan uspjeh Islamske zajednice u domenu izrade nastavnih planova i programa uz kontinuirani napredak usklađen sa zahtjevima savremenih edukacijskih procesa.

Osim toga, i u pogledu izrade udžbenika islamske vjeronauke, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovine je u protekle tri decenije kompletirala dvije generacije udžbenika i krenula u izradu treće generacije.

Rezultati komparacije udžbenika ukazuju da je svaka nova generacija dolazila sa značajno većim brojem kreativnih rješenja i inovacija kako vjeronaučne sadržaje približiti učenicima.

Da je u svemu tome uspjela, svjedoči i konstantno veliki broj polaznika islamske vjeronauke za što se ima zahvaliti i kvalitetu programa i udžbenika islamske vjeronauke.

Očigledno je da se pitanju inoviranja i kreativnosti u islamskoj vjeronauci posvećuje velika pažnja i da će se taj kurs nastaviti i u budućnosti.

Literatura

- Bognar, L. i Matijević, M. (2002). *Didaktika*. Zagreb. Školska knjiga.
- Ćatić, R. (2003). *Osnovi didaktike*. Zenica. Pedagoški fakultet.
- Halilović, N. (2019). "Razvojni put nastavnih programa islamske vjeronauke od 1990. do 2020". *Glasnik Rijaset Islamske zajednice u BiH*, Sarajevo, ISSN 1512-6609 i ISSN 2233-095x (Online), VOL-LXXXI br. 9–10 septembar–oktobar, 2019, pp. 759–776.
- Rijaset Islamske zajednice u Jugoslaviji (1990). *Nastavni plan i program za I, II i III stupanj vjeronauke* (nacrt) iz 1990, Sarajevo.
- Oslo priručnik*, OECD/Eurostat, 2005.
- Pastuović, N. (1999). *Edukologija – integrativna znanost o sustavu cjelovitnog obrazovanja i odgoja*. Zagreb. Znamen.
- Rijaset islamske zajednice u Bosni i Hercegovini – Vjerskoprosvjetna služba (1999).

Plan i program vjeronauke za osnovnu i srednju školu. Sarajevo. Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini – Vjerskoprosvjatna služba (1994).

Program vjeronauke u školi iz 1994. godine. Sarajevo. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža (2021). Internet izvor: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27516>, pristup: 17. 11. 2022.

